

ANDRZEJ MUCHOWICZ

LUDZKI ŚWIAT OBIEKTYWNY W OCZACH KULTUROZNAWCY

A. Pałubicka: *Kulturowy wymiar ludzkiego świata obiektywnego*. Poznań, Wydawnictwo Naukowe UAM, 1990, 184 s.

Najbardziej interesującą refleksją filozoficzną jest taka refleksja, która nie tylko stara się ukazać fundamentalne dla swojej dziedziny problemy, ale również zrozumieć własne uwikłania w owe problemy. Myśl filozofa kultury, uznającego filozofię za działalność dążącą do zrozumienia kulturowego wymiaru ludzkiego świata obiektywnego oraz własnych uwarunkowań w perspektywie tego wymiaru, staje się swoistą "metafilozofią". Praca Anny Pałubickiej jest, jak się zdaje, znakomitym przykładem takiego postępowania badawczego.

W prezentowanej książce przedstawia autorka wybrane koncepcje filozoficzne, socjologiczne i antropologiczne jako swego rodzaju świadectwa historyczne określonych stanów kultury, zaświadczone o procesie przekształcania kulturowego wymiaru ludzkiego świata obiektywnego. A Pałubicka rozpatruje między innymi koncepcję Kanta jako pośrednie świadectwo historyczne kultury, w której myśliciel ten partycypował, oraz koncepcję Durkheima i Webera jako bezpośrednio świadectwa historyczne nowożytnego stanu zachodniej kultury europejskiej.

Podstawą interpretacji wybranych stanowisk filozoficznych, jak również terminologiczną bazą charakterystyki historycznie określonych stanów kultury europejskiej jest społeczno-regulacyjna koncepcja kultury. Owa koncepcja — filozofia kultury — zakładana i równocześnie twórczo rozwijana przez autorkę, to koncepcja stworzona w poznańskim środowisku filozoficznym, skupionym wokół Jerzego Kmity. Przy czym J. Kmita swoimi pracami filozoficznymi zakreśla zwykle ramy perspektywy poznawczej, prezentowanej przez środowisko poznańskie. Tym razem pewien "krok do przodu" próbuje zrobić A. Pałubicka.

Ponieważ społeczno-regulacyjna koncepcja kultury jest tutaj podstawowym wyznacznikiem problemów, a wybór i asymilacja zagadnień ma poszerzyć grunt, po jakim porusza się owa koncepcja, chciałbym przede wszystkim zająć się jej prezentacją, a dopiero w tej perspektywie niektórymi wątkami refleksji A. Pałubickiej na temat stanu nowożytnej (w szczególności współczesnej) kultury europejskiej.

Podstawowym pojęciem społeczno-regulacyjnej teorii kultury jest pojęcie praktyki społecznej. Praktyka społeczna jest rozumiana jako ogół czynności ludzkich, tworzących łącznie diachroniczną strukturę funkcjonalną: utrzymującą stan globalny polegający na odtwarzaniu, połączonym zwykle z przetwarzaniem rozwojowym tzw. aktualnych warunków obiektywnych tej praktyki. Owe warunki obiektywne stanowią trzy sfery: (1) produkcja materialna — surowce materialne oraz maszyny i narzędzia potrzebne do ich przetwarzania; (2) regulacja prawno-polityczna — ustalenie prawno-polityczne wpływające na przemiany gospodarcze i organizację instytucjonalną praktyki naukowej; (3) świadomość społeczna (kultura symboliczna i techniczno-użytkowa) — sfera wartości i wiedzy o ich realizacji. Pisząc o zdolnościach do stałej reprodukcji społeczeństwa ludzkiego. A. Pałubicka stwierdza, iż owa zdolność — podstawowa funkcja praktyki społecznej — tworzona jest zawsze przez trzy funkcje składowe: produkcji materialnej, regulacji prawno-politycznej i wytwarzania świadomości.

Zasadniczym założeniem takiego rozumienia praktyki społecznej jest teza o subiektywnym i obiektywnym jej kontekście. Teza ta zakłada, iż każdą występującą w dziejach praktykę indywidualną lub grupową określają dwa parametry: (1) kontekst społeczno-subiektywny praktyki — ujmujący czynności ludzkie z ich społeczno-subiektywnym współczynnikiem humanistycznym, inaczej mówiąc ujęcie czynności przez system świadomości społecznej (społeczno-subiektywny regulator praktyki — kulturę); (2) kontekst obiektywny — obiektywne warunki w jakich przebiega praktyka społeczna, tworząca obiektywną diachroniczną strukturę funkcjonalną — proces składający się z działań, których efektów podmiot praktyki (społeczeństwo) w pełni sobie nie uświadamia (a nawet często nie życzy), przy tym synchronicznie ujęte efekty tych działań stanowią zawsze wyprzedzającą kolejne działania — wcześniejszą praktykę społeczną.

Przyjrzyjmy się teraz nieco bliżej obu prezentowanym powyżej parametrom (kontekstom praktyki społecznej) w ujęciu proponowanym przez A. Pałubicką. Interesująca będzie dla nas odpowiedź autorki na pytanie: jakimi drogami kultura może uczestniczyć w formowaniu się ludzkiego świata obiektywnego. Inaczej mówiąc zajmiemy się tym, jak według A. Pałubickiej — pierwszy z zakładanych parametrów (kultura) wpływa na drugi parametr (obiektywne warunki praktyki społecznej) i jaki status należy przyznać drugiemu parametrowi (na czym polega obiektywność ludzkiego świata).

Pierwszy parametr określający praktykę społeczną stanowi kultura — społeczno-subiektywny (podmiotowy ale i ponadindywidualny) regulator działań ludzkich w określonych społecznościach. A. Pałubicka przedstawia kulturę w postaci sądów indywidualnie akceptowanych lub przynajmniej respektowanych w skali

społecznej. Sądy owe to sądy dwojakiego rodzaju: (1) normatywne — normy ustanawiające wartości (sensy) i wyznaczające w ten sposób działającym podmiotom cele do realizacji, inaczej mówiąc "ultimate values" (wartości ostateczne) lub wartości instrumentalne względem "ultimate values"; (2) dyrektywne — dyrektywy regulujące sposób wykonywania danych czynności (osiągnięcie o-wych celów), inaczej mówiąc instruujące o działaniach wystarczających lub/i koniecznych do realizacji "ultimate values" (wartości ostatecznych) lub wartości instrumentalnych względem „ultimate values”. Autorka odróżnia dwie sfery tak rozumianej kultury: (1) sferę wartości uchwytnych praktycznie, stanowiących cele tzw. działalności instrumentalnej (tradycyjnie określaną jako sferę "profanum") oraz (2) sferę światopoglądową kultury — sferę wartości nieuchwytnych praktycznie (tradycyjnie określaną mianem „sacrum”).

Drugi parametr określający praktykę społeczną stanowi hierarchiczna, dynamiczna, zmienna dziejowo całość funkcjonalna, utrzymująca stale, na mocy jej definicji, zdolność do reprodukcji jako swój stan globalny. Stosownie do kolejnych zmian dziejowych owa całość funkcjonalna ulega zróżnicowaniu społeczno—subiektywnemu oraz rozbudowie hierarchicznej. Zdolność do reprodukcji tworzona jest przez trzy sektory składowe praktyki społecznej: (1) sektor produkcji materialnej; (2) sektor regulacji prawno— politycznej; (3) sektor tworzenia i odtwarzania świadomości. Połączone są one relacją zależności, (nad-rzędności, podrzędności) między sobą, tworząc odpowiednią całość funkcjonalną.

Najistotniejszym w porządku determinacji funkcjonalnej sektorem jest, wedle materializmu historycznego, praktyka "materialna" — produkcji, wymiany i konsumpcji, podporządkowująca sobie funkcjonalnie dwa pozostałe (możliwie w danym okresie dziejowym) sektory praktyki społecznej. Efektem finalnym sektora praktyki "materialnej" jest określony produkt techniczno-użytkowy (powstający dzięki zawłaszczeniu praktycznemu dziedziny przyrody podlegającej wykorzystaniu), efektem finalnym sektora praktyki prawno-politycznej jest egzekwowanie działań nie naruszających panujących stosunków władania politycznego), efektem sektora praktyki związanego z funkcją świadomościową są podawane do akceptacji społecznej sądy lub całe ich systemy.

Według A. Pałubickiej "obiektywność" ludzkiego świata, a więc również tego, co stanowi obiektywny kontekst praktyki społecznej (na gruncie społeczno-regulacyjnej teorii kultury), jest doświadczeniem oporu, jaki musi pokonać kultura działając w określonym kierunku. To, że odpowiednie wartości nie są nam „naturalnie” (siłą rzeczy) dane, że tylko drogą przewycięzania wchodzącego w grę oporu są osiągalne, oraz to, że tylko tak a nie inaczej postępując możemy je osiągnąć, określa zakres ludzkiego świata obiektywnego w jego wymiarze kultur rowym. To, co jednostka czy zbiorowość uznaje za rzeczywiste, obiektywnie istniejące — zależy od ukierunkowania aksjologicznego (od światopoglądu), z punktu widzenia którego antycypowany jest opór, jaki wyraża się względem aksjologicznie ukierunkowanej praktyki — w blokowaniu możliwości osiągnięcia jej celów.

Jak wobec tego rozumieć obiektywność praktyki naukowej czy też refleksji badawczej filozofa kultury? A. Pałubicka stwierdza, iż nie istnieje świat obiektywny "w sobie" również dla nauki, jest on w pewnym sensie założeniem teoretycznym naukowca umożliwiającym mu wyjaśnianie. Odwołująca się nawet do nauki koncepcja świata obiektywnego "w sobie" jest mimo to metafizyczna, gdyż wymyka się wszelkim próbom stabilizacji, które siłą rzeczy muszą być próbami absolutyzacji historyczno-przypadkowego ludzkiego świata obiektywnego, a tym samym wymyka się właśnie naukowym metodom budowania świata obiektywnego. Autorka *Kulturowego wymiaru ludzkiego świata obiektywnego* uważa, że nawet gdybyśmy naukowe, kulturowo specyficzne metody postępowania chcieli szczególnie uhonorować, nadając wynikom ich stosowania specjalny status składników jedynie wiarygodnego opisu świata obiektywnego "w sobie", weslibyśmy w rezultacie w konflikt z owymi metodami. Względ na "naukowość" stosowanych metod eliminuje koncepcję świata obiektywnego "w sobie". Kiedy jednak z tego względu eliminujemy koncepcje świata obiektywnego "w sobie", eliminujemy też wszelkie powody "literalnego" przeciwstawienia "idealizmu" "materializmowi" ("realizmowi"). Według A. Pałubickiej z tych względów powinniśmy zgodzić się na koncepcję ludzkiego, kulturowego świata obiektywnego.

Z drugiej jednak strony koncepcja świata obiektywnego "w sobie" ma ważne znaczenie dla konstytuowania się kultury. Według autorki, jeśli poszczególne jednostki składające się na daną społeczność nie wierzą w realność stanów rzeczy odpowiadających "ultimate values" (wartościom ostatecznym), bądź w realność wartości instrumentalnych względem "ultimate values", bądź wreszcie nie wierzą w rzeczywistą efektywność środków reprezentowanych przez działania podjęte dla realizacji "ultimate values" lub dla realizacji wartości instrumentalnych względem nich, to denotujące odpowiednie wartości sądy normatywne bądź wskazujące odpowiednie działania sądy dyrektywne nie są w stanie wejść w skład odnośnej kultury, nie są w stanie funkcjonować w trybie społeczno-regulacyjnym. W związku z tym pozostaje faktem, że podstawowym procesem, za pomocą którego wytwarza się ludzki świat obiektywny, jest proces uprzedmiotowienia przekonań, dokładniej obiektywizowania czy reifikowania semantycznych odniesień tych przekonań. Odniesieniom przedmiotowym rzeczonych przekonań nadaje ów proces status realnego, obiektywnego istnienia. Taki status realnego istnienia na swój sposób wyraża koncepcja filozoficzna realizmu metafizycznego (materializmu).

A. Pałubicka posługuje się w swojej pracy eksplanacją funkcjonalno-genetyczną. Za pomocą owej eksplanacji wyjaśnia się: (1) upowszechnianie się określonych idei (a w konsekwencji czynności kulturowych lub ich wytworów); (2) zanikanie dotychczas utrzymujących się idei czy przekonań oraz (3) wszelkie spontaniczne zmiany rozwojowe zachodzące w obrębie kultury. Eksplanacja ta polega na odwołaniu się do dwóch rodzajów czynników: (1) do stanu aktualnego kultury bądź stanów poprzedzających go (komponent genetyczny) oraz (2) do okoliczności, iż wyjaśniany blok przekonań jest nadal funkcjonalny, bądź bardziej

funkcjonalny, gdy weźmie się pod uwagę sytuację kulturową zastaną lub tworzącą się (komponent funkcjonalny).

Prezentowany powyżej sposób wyjaśniania służy autorce do ukazania procesu przechodzenia dwusferowego ludzkiego świata obiektywnego, w którym motywacja podejmowanych czynności jest zakorzeniona w światopoglądowej sferze kultury (sferze wartości nieuchwytnych praktycznie), w jednosferowy świat obiektywny, w którym motywacja zakorzeniona jest jedynie w technicznie efektywnych przekonaniach kulturowych. Według niej współczesna zachodnia kultura europejska staje się jednosferowa, lokalizując swe "ultimate values" (wartości ostateczne), jak i działania — środki ich realizacji — w świecie bezpośrednio-praktycznym, technologiczno-konsumpcyjnym i radykalnie fenomenalistycznym. Nadrzędne stają się takie wartości jak ilość i jakość konsumpcji, efektywność osiągania odpowiedniego jej poziomu, sprawność profesjonalna, odpowiedni typ działalności zawodowej czy wreszcie prestiż społeczny, związany ze skuteczną realizacją poprzednio wymienionych wartości.

Pośrednim świadectwem historycznym procesu kształtowania się jednosferowej kultury europejskiej jest stanowisko Kanta, zaś bezpośrednimi świadectwami są koncepcje Durkheima i Webera. Kantowska idea doświadczenia jako miejsca konstytuowania się ludzkiego świata obiektywnego, określonego przez tzw. aprioryczne formy oglądu zmysłowego, jest świadectwem tendencji do ujęcia kulturowego wymiaru owego świata jako wyrazu świadomości granic poznawczych technologicznej efektywności ludzkich działań zorientowanych na cele bezpośrednio uchwytnie praktycznie. Kant sankcjonuje czynniki efektywności technologicznej działań ludzkich pod nazwą doświadczenia i jego założeń apriorycznych, a także czysto już apriorycznych (syntetycznych a priori) sądów. Filozofia pozytywistyczna redukuje kulturowy wymiar świata obiektywnego do sfery radykalnie fenomenalistycznej, odrzucając pierwiastki aprioryczne i wartości poznawcze oraz pozapoznawcze zakładane jeszcze przez Kanta.

Kulturowy wymiar ludzkiego świata obiektywnego ewoluował, według A. Pałubickiej, od swego stadium "ontologicznego", niezależnionego od czynnika technologicznej efektywności działań ludzkich, ku stadium, w którym czynnik ten zaczyna stopniowo oddziaływać, a nawet wysuwać się na pierwszy plan. Potwierdzeniem owej ewolucji jest fakt, iż w filozofii stopniowo wzrasta rola refleksji epistemologicznej, sankcjonującej czynnik efektywności technologicznej. Ową ewolucję ukazują w swoich koncepcjach E. Durkheim i M. Weber. Koncepcje te stanowią równocześnie bezpośrednie świadectwa historyczne tej ewolucji.

Koncepcje Durkheima i Webera przedstawiają społeczeństwa zorganizowane kulturowo przez dwusferową i jednosferową regulację praktyki społecznej. Według Durkheima społeczeństwo przekształca się z zorganizowanego w sposób „mechaniczny” w zorganizowane w sposób "organiczny". Cechą charakterystyczną społeczeństwa w pierwszym znaczeniu jest dominująca rola świadomości zbiorowej, której respektowanie przez indywidualne podmioty posiada charakter obowiązkowy. Uchylenie się od podejmowania czynności wynikających z nakazów świadomości zbiorowej podlega represjom moralnym lub fizycznym. Społe-

czeństwo "organiczne" konstituuje się w oparciu o podział pracy. Prawo w tym społeczeństwie nie musi podlegać legitymizacji ze strony osądu moralnego, dyktowanego przez świadomość zbiorową. W społeczeństwach pierwszego rodzaju fundament kulturowej regulacji praktyki stanowi światopoglądowa sfera kultury (sfera wartości nieuchwytnych praktycznie), w społeczeństwach drugiego rodzaju — system przekonań egzekwowanych w odniesieniu do poszczególnych jednostek przez instytucje reprezentujące odpowiednie czony społecznego podziału pracy.

Według M. Webera społeczeństwa europejskie przeszły przez proces „odczarowania świata”. Pierwsze "odczarowanie świata" miało miejsce przy przejściu od kultury myślenia pierwotnie magicznego do myślenia religijno-racjonalnego. Drugie "odczarowanie świata" nastąpiło wówczas, gdy (początkowo jeszcze w oparciu o światopogląd protestancki) rozpoczęła się ekspansja kapitalistycznych działań gospodarczych (celowo-racjonalnych), odznaczających się efektywnością technologiczną uchwytną praktycznie. Od tego momentu zostaje stopniowo zrywana więź praktyki z jej ponadpraktyczną waloryzacją światopoglądową.

Konstituująca się na gruncie Weberowskiego "odczarowania świata" jednosferowa kultura europejska jest krytykowana przez tzw. postmodernizm za istniejące w jej łonie próby modernistycznych (filozoficznych i naukowych) uprawomocnień. W wizji postmodernistów ani filozofia, ani nawet nauka nie mogą być źródłem uprawomocnień również dla praktycznych sposobów działania. Postmodernistyczny bunt jest skierowany przeciwko zniewalającemu jednostkę sposobowi działania instytucji, przez które rozumie się wszelkie trwałe, kulturowo uregulowane formy stosunków międzyludzkich.

Według A. Pałubickiej to, co nastąpiło w trakcie ewolucji od oświeceniowego do postmodernistycznego sposobu myślenia, zaświadcza historycznie (pośrednio a niekiedy bezpośrednio) o procesie przekształcania się ludzkiego świata obiektywnego z pierwotnej jego postaci dwusferowej w postać jednosferową. Proces ten pozwala sobie uzmysłwić, czym jest kulturowy wymiar ludzkiego świata obiektywnego.

Prezentowana tutaj książka uświadamia nam fakt, iż znaleźliśmy się w sytuacji charakteryzującej się swoistą ambiwalencją w kulturze i filozofii. Filozofia, twórczo partycypująca w kulturze, z jednej strony podaje do akceptacji pewne sądy o ludzkim świecie obiektywnym, tworząc pewien system semantyczny, a z drugiej strony podważa wszelkie filozoficzne uprawomocnienia tego systemu. Z jednej strony akceptuje, jak się zdaje, jednosferowość kultury, z drugiej odrzuca radykalnie fenomenalistyczne jej podstawy. W projekcie posmodernistycznym nie ma już mowy o kulturze jako intersubiektywnym zespole norm i dyrektyw, istnieją tylko różnego rodzaju gry językowe. Czy w takiej sytuacji kultura może pełnić społeczno-regulacyjną funkcję?

W swoim tekście przedstawiłem tylko niewielki fragment tego, co omawia praca A. Pałubickiej. Pracę tę należy niewątpliwie uznać za bardzo interesującą próbę ukazania pooświeceniowej ewolucji kultury europejskiej do jej współczesnego stanu. Metafilozoficzność prowadzonych w *Kulturowym wymiarze ludzkie-*

go świata obiektywnego refleksji polega na ukazaniu roli filozofii w kulturze oraz jej dzisiejszych problemów, widocznych na gruncie "kryzysu uprawomocnienia". Walory tej metafizycznej pracy to zwarta, spójna baza terminologiczna i wysoki poziom samoświadomości metodologicznej. Myślę, że jest to dla niej wystarczającą rekomendacją.